

René van der Veer

Omgang en handelen

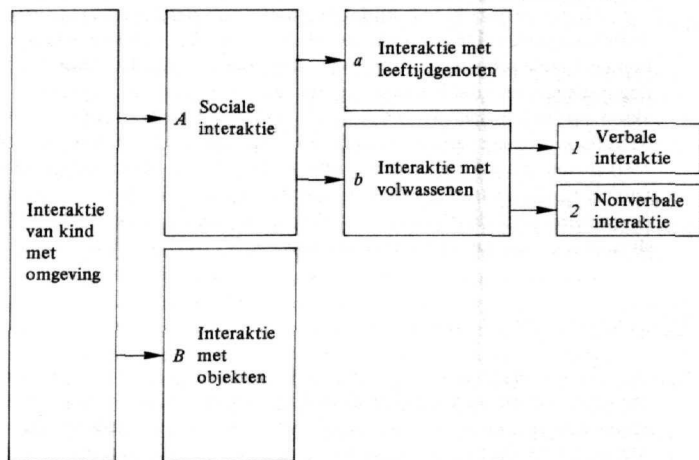
De ontogenese bij Vygotskij en Leont'ev

Inleiding

In een recent artikel vergelijkt Odehnal¹ Piagets visie op de kinderlijke ontwikkeling met die van de sovjetpsychologen. Uit zijn verhaal wordt duidelijk dat men van mening verschilt over de bronnen van de kinderlijke ontwikkeling. Odehnal stelt onder andere dat men binnen de Geneefse School relatief veel aandacht besteedt aan het zelfstandige handelen van het kind met objecten, terwijl van Sovjetzijde de omgang of sociale interactie met volwassenen heel belangrijk wordt geacht. In dit artikel wil ik het heldere beeld dat Odehnal schetst enigszins vertroebelen. Ten eerste wordt in dit artikel nog een derde school erbij betrokken, namelijk de school van Bruner. Ten tweede wil ik in dit artikel laten zien dat er binnen de sovjetpsychologie onderscheid gemaakt moet worden tussen enerzijds Vygotskij en anderzijds Leont'ev c.s. De stelling hierbij is dat het onderzoek uit de Brunerschool aansluit bij Vygotskij's ideeën, terwijl het onderzoek van Leont'ev c.s. in bepaalde opzichten overeenkomsten vertoont met dat van Piaget. Met behulp van het volgende schema worden deze boude uitspraken verduidelijkt (zie schema I).

Dit schema kan de plaats van de verschillende scholen in de ontwikkelingspsychologie verhelderen. Naar mijn mening staat bij Vygotskij de sociale interactie (*A*) centraal en wel met name de omgang van volwassenen (*Ab*). Men denke bijvoorbeeld aan zijn notie van de zone van de naaste ontwikkeling. Bovendien heeft hij sterk de semiotiese mechanismen in deze omgang benadrukt, met andere woorden, hij besteedde veel aandacht aan de verbale volwassen-kind interactie (*Ab1*). De Brunerschool sluit het nauwst aan bij dit onderzoek. Een verschil is echter dat Bruner c.s. veel aandacht besteed hebben aan de preverbale en nonverbale ouder-kind

1 J. Odehnal, 'De evaluatie van Piagets theorie over de intelligentie', in: *Pedagogische Studiën* 61, 1984, p. 175-183.

interacties ($Ab2$). Zowel Bruner als Vygotskij benadrukken het grote belang van de (voortalige en) talige omgang van volwassene en kind voor de kognitieve ontwikkeling. Het bruneriaanse onderzoek wordt geïllustreerd in de voorlaatste paragraaf en is onlangs nog door hem geschetst in een pas verschenen artikel². De Geneefse school is in schema I als volgt terug te vinden. Voor de sensomotorische periode geldt dat de interactie met objecten zeer wezenlijk is (B). In de concreet-operationele periode ruimt Piaget een belangrijke plaats in voor de omgang met leeftijdgenoten (Aa). Deze bevrijdt het kind van zijn of haar egocentrisme³. Tenslotte rest nog de visie van Leont'ev en zijn leerlingen. Zijn visie is niet zo gemakkelijk in het schema te plaatsen. In afwijking van Vygotskij hebben Leont'ev c.s. vooral het handelen met concrete objecten benadrukt (B). Tegenover Piaget echter is steeds naar voren gebracht dat het kind niet volledig zelfstandig met objecten handelt, maar dat dit

- 2 J. Bruner, 'Interaction, Communication and Self', in: *Journal of the American Academy of Child Psychiatry* 23, 1984, p. 1-7.
- 3 J.H. Flavell, *The Developmental Psychology of Jean Piaget*. New York (Van Nostrand Company) 1963.

handelen steeds ingebed is in de omgang met volwassenen. Deze positie zou aangeduid kunnen worden met de niet in het schema voorhanden letterkombinatie *Bb*.

Tot zover deze zeer beknopte en natuurlijk simplificerende visie op de belangrijkste factoren in de cognitieve ontwikkeling van het kind binnen enkele scholen in de ontwikkelingspsychologie. Met nadruk zij nogmaals vermeld dat het hier om de cognitieve ontwikkeling én om aksentverschillen gaat. Piaget heeft bijvoorbeeld wel aandacht besteed aan de verbale omgang tussen volwassene en kind, maar hij achtte de invloed hiervan van relatief gering belang voor de cognitieve ontwikkeling. In het vervolg van het artikel worden de verschillen tussen Vygotskij en Leont'ev besproken en zal ik laten zien hoe het onderzoek uit de Brunerschool een illustratie en aanvulling vormt van enige van Vygotskij's ideeën.

De fylogeneze volgens Engels

Wil men de verschillen tussen Vygotskij en Leont'ev schetsen, dan kan men niet om het werk van Friedrich Engels heen. Beiden waren al in een vroeg stadium vertrouwd met Engels' werk en namen er gedeelten uit over. Met name de door Engels geformuleerde visie op de fylogeneze speelde een belangrijke rol. Deze was door hem geformuleerd in *Dialektik der Natur*, dat in 1925 in russiese vertaling verscheen. Hier volgt een beknopte schets van Engels' ideeën, waarbij ik al vast wat op de cultuurhistoriese terminologie vooruitloop.

Volgens Engels is de aanvankelijke evolutie van de menselijke soort geheel verklaarbaar met de door Darwin geformuleerde principes. In de biologiese evolutie is de pre-mens gevormd die, evenals bijvoorbeeld de chimpansee, een aantal elementaire vermogens met de huidige mens gemeen heeft. Alle elementaire psychiese processen zijn in de loop van deze biologiese evolutie tot stand gekomen. Darwins principes zijn echter, volgens Engels, niet in staat de ontwikkeling van pre-mens tot mens te verklaren. Hier is een ander verklaringsmodel noodzakelijk. Engels meent dat de biologiese evolutie op zeker moment omslaat in een historiese ontwikkeling. Op de biologiese evolutie volgt een kulturele evolutie. In deze sociaal-kulturele revolutie komen de hogere, werkelijk menselijke, psychiese processen tot stand. Zij vormen de bovenbouw op de in de biologiese evolutie tot stand gekomen onderbouw van elementaire processen.

Uit Engels' bewoordingen wordt duidelijk dat hij aan twee fasen in de menswording dacht, namelijk een biologiese en een histories-kulturele

fase. Er was volgens hem een zeker kritiek punt waar de omslag van evolutie naar historie plaats vond. Tegenwoordig denkt men hier wat anders over. Men verdedigt nu veelal de opvatting dat biologiese en kulturele factoren in een komplekse wisselwerking de ontwikkeling van de mens hebben bepaald.⁴

Welke factoren speelden eigenlijk een rol bij het tot stand komen van de historische ontwikkeling? Volgens Engels neemt de menswording een aanvang wanneer onze voorgangers de bomen verlaten en rechtop gaan lopen. Hierdoor kwamen voor het eerst de handen vrij voor het manipuleren van de omringende voorwerpen. Een verfijning van de motoriek van de hand en, daarmee samenhangend, een verandering van de visuele processen waren het gevolg. Een steeds betere oog-hand coördinatie werd mogelijk, hetgeen ook tot uiting komt in de hersenstructuren die deze processen regelen. De handen, de zintuigen en de hersenen ontwikkelden zich in een komplekse interactie. Aangezien de pre-mens in groepen leefde, werd er ook op sommige gebieden samengewerkt (maken van werktuigen, zoeken van voedsel). Deze samenwerking schiep de behoefte aan een communicatie-middel: de taal. Allereerst was er dus de specialisatie van de hand en de hiermee samenhangende toenemende mogelijkheid tot ingrijpen in de natuur. Dit noemt Engels arbeid, daarna volgde het ontstaan van de taal. Deze beide factoren (en in deze volgorde) hebben de overgang van pre-mens tot mens gerealiseerd.⁵ De arbeid wordt allengs doelgerichter en planmatiger en maakt beheersing van de natuur door de mens mogelijk. Zo ontstaat een essentieel verschil tussen mens en dier. Het dier maakt gebruik van de natuur; de mens beheerst haar. De grondslag voor dit verschil is volgens Marx en Engels de arbeid. Deze visie op het ontstaan van de mens impliceert tevens een optimistische kijk op de mogelijkheden voor de mens. Door de arbeid is de mens bevrijd geraakt uit het rijk der noodzakelijkheid (de natuur) en terecht gekomen in het rijk der vrijheid (de cultuur), zo zou het enigszins gechargeerd geformuleerd kunnen worden. Doordat de mens de eigen omgeving beheerst en schiept en doordat deze omgeving de ontwikkeling van de mens determineert, is de mens met betrekking tot de historische ontwikkeling zijn eigen schepper. Alle hogere psychiese functies zijn in deze ontwikkeling en dus in wezen in de sociale, maatschappelijke interactie tot stand gekomen. Dit betekent dat de mens door de maatschappelijke interactie te veranderen zijn eigen psychies functionaliteiten kan veranderen. De bronnen van de hogere psychiese processen moeten in deze sociale interactie gezocht worden.

4 E.N. Panov, *Znaki, simvoly, jazyki*. Moskou (Znanie) 1983.

5 F. Engels, *Dialektik der Natur*. Berlijn (Dietz Verlag) 1978, p. 444-455.

Tot zover een beknopte weergave van Engels' visie op de fylogeneses. Opmerkelijk is dat Engels zijn visie ook van toepassing achtte op de kinderlijke ontwikkeling: 'Denn wie die Entwicklungsgeschichte des menschlichen Keims im Mutterliebe nur eine abgekürzte Wiederholung der millionenjährigen körperlichen Entwicklungsgeschichte unsrer tierischen Vorfahren, vom Wurm angefangen, darstellt, so ist die geistige Entwicklung des menschlichen Kindes eine, nur noch mehr abgekürzte, Wiederholung der intellektuellen Entwicklung derselben Vorfahren, wenigstens der späteren.'⁶ Hiermee formuleerde Engels een variant op de roemruchte rekapitulatiethese, waarin de kinderlijke ontwikkeling gezien wordt als een gekomprimeerde herhaling van de historische ontwikkeling.

Uit de opvatting van Engels kan dus gekonkludeerd worden dat op een zeker moment de biologiese evolutie omslaat in een historische ontwikkeling, waarbij het vrijkomen van de hand en de hierdoor mogelijk geworden prakties-manipulerende handelingen een cruciale rol spelen. In de samenwerking ontstaat in een later stadium de taal. Een essentieel mens-dier verschil is het gevolg van deze ontwikkelingen.

De cultuurhistoriese theorie van Vygotskij

Engels' visie op het ontstaan van homo sapiens is door Vygotskij in de cultuurhistoriese theorie opgenomen. Hij neemt Engels' theorie over de fylogeneses gewoon over. Voor de kinderlijke ontwikkeling ligt de zaak gekompliceerder. In Vygotskij's werk zijn zowel gedachten te vinden die aansluiten bij Engels' fylogenetiese theorie als opmerkingen die iedere zweem van een rekapitulatiethese afwijzen. Eerst zal Vygotskij's opvatting voorzover deze aansluit bij Engels aan de orde komen.

Hoe zag Vygotskij de ontogenese? In de kinderlijke ontwikkeling is er, evenals in de fylogeneses, sprake van twee lijnen: een biologiese of natuurlijke en een kulturele ontwikkelingslijn. Bepaalde elementaire, biologiese processen ontwikkelen zich enerzijds door rijping, anderzijds ontwikkelen de hogere psychiese processen van het kind zich in de sociale interactie of omgang met volwassenen. Deze twee ontwikkelingslijnen zijn principieel verschillend en hoewel ze al zeer vroeg met elkaar vervlochten raken, meent Vygotskij toch dat ze onder bepaalde omstandigheden afzonderlijk van elkaar kunnen worden aangetoond.⁷

6 Idem, p. 452.

7 R. van der Veer, 'Similarities between the Theories of G.H. Mead and L.S. Vygotskij: An Explanation?', in: *History of Psychology Newsletter*, 1984 (in druk).

Met betrekking tot de kinderlijke ontwikkeling verdedigt Vygotskij zo nu en dan (op dit punt is zijn werk tegenstrijdig) de gedachte dat een zekere psychiese functie eerst een biologiese en daarna een kulturele periode kent. Die opvatting is waarschijnlijk aan Engels ontleend. Zij blijkt bijvoorbeeld uit het volgende citaat uit een artikel over de ontwikkeling van de aandacht: 'We noemen deze gehele periode in de ontwikkeling van het kind de periode van de natuurlijke of primitieve ontwikkeling (...) omdat de ontwikkeling van de aandacht in deze periode een functie is van de algemene organiese ontwikkeling van het kind – bovenal van de structurele en funktionele ontwikkeling van het centrale zenuwstelsel. De ontwikkeling van de aandacht is in deze periode puur gebaseerd op organiese groei- en rijpingsprocessen en op de ontwikkeling van de neurologiese structuren en functies van het kind.'⁸ Men vindt bij Vygotskij op nog wel meer plaatsen gedachten die aansluiten bij Engels' fylogenetiese theorie. Zo meent hij op zeker moment (zeker naar aanleiding van onderzoek uit de Gestaltschool) dat de baby een periode doormaakt, waarin er voor het eerst aandacht is voor manipuleren met objecten. Het kind probeert bijvoorbeeld het ene speeltje met het andere naar zich toe te halen. Zo'n periode zou voorafgaan aan die waarin het kind leert praten.⁹ Evenals in de fylogenese is er dus eerst manipulatief handelen (arbeid) en dan taal. Dergelijke gedachten nemen echter bepaald geen centrale plaats in Vygotskij's werk in en zijn nooit verder door hem uitgewerkt.

Belangrijker acht ik Vygotskij's visie op de kinderlijke ontwikkeling, waar deze van Engels afwijkt. Zoals bekend staat in Vygotskij's denken de verklaring voor het ontstaan van de hogere psychiese processen centraal. Naar zijn mening ontstaan de hogere psychiese functies van het kind in de sociale interactie of omgang met volwassenen. Alle hogere processen zijn eerst tussenmenselijk (interpsychies) geweest, alvorens ze als individuele (intrapyschiese) processen gaan verlopen. Men denke ook aan Vygotskij's bekende stelling dat elk hoger proces twee keer ten tonele verschijnt: eerst als sociale categorie, daarna als psychiese. In deze omgang spelen de tekens (meestal woorden) een alles-beslissende rol. Hoe hij zich dit proces precies voorstelt, is voor dit artikel niet van belang (zie daarvoor de dissertatie van Vos).¹⁰ Belangrijk is wel dat Vygotskij sterk de nadruk legt

- 8 L.S. Vygotskij, 'The Development of Higher Forms of Attention', in: J.V. Wertsch, *The Concept of Activity in Soviet Psychology*. New York (Sharpe) 1981, p. 193.
- 9 L.S. Vygotskij, *Sobranie sočinenij III. Problemy razvitija psichiki*. Moskou (Pedagogika) 1983, p. 263.
- 10 J. Vos, *Onderwijswetenschap en marxisme. De methodenstrijd in de sovjetonderwijs-wetenschap*. Groningen (Tjeenk Willink) 1976.

op de invloed van tekenmechanismen (taal). Het aanleren van taal brengt een fundamentele wijziging van vrijwel alle psychische processen met zich mee. Deze nadruk op taal of spraak in de kinderlijke ontwikkeling is niet geheel in overeenstemming met Engels' ideeën. Zoals reeds eerder bleek ontstond de taal bij Engels na het doelgerichte handelen (de arbeid). Deze visie acht Engels ook van toepassing op de kinderlijke ontwikkeling. Het had voor de hand gelegen als Vygotskij deze visie van Engels rechtstreeks had overgenomen. Dan ziet men de kinderlijke ontwikkeling primair als de resultante van het (manipulatieve) handelen en sekundair als resultante van de talige omgang. Dat is echter niet gebeurd. Vygotskij heeft een rekapitulatiethese op diverse plaatsen in zijn werk afgewezen.¹¹ Bij hem kreeg het materiële manipulatieve handelen minder nadruk. De volgende passage is daar bijvoorbeeld illustratief voor: 'De gehele kulturele ontwikkeling van het kind doorloopt drie basisstadia, die we, gebruik makend van de indeling van Hegel, als volgt kunnen beschrijven. Laten we als voorbeeld de geschiedenis van de ontwikkeling van het aanwijzende gebaar beschouwen dat, zoals we zullen zien, een buitengewoon belangrijke rol in de ontwikkeling van de spraak van het kind speelt en in het algemeen in belangrijke mate de oerbasis van alle hogere gedragsvormen vormt. Aanvankelijk is het aanwijzende gebaar niet meer dan een mislukte grijpbeweging, gericht op het voorwerp en de aanstaande handeling. Het kind probeert het uit het bereik liggende voorwerp te grijpen, zijn armen, uitgestrekt naar het voorwerp, blijven in de lucht hangen, zijn vingers maken aanwijzende bewegingen. Dit is de uitgangssituatie voor de verdere ontwikkeling (...) Hier is een beweging van het kind, die objektief op het voorwerp gericht is, en niet meer dan dat. Wanneer de moeder het kind te hulp komt en zijn beweging als aanwijzing interpreteert, verandert de situatie wezenlijk. Het aanwijzende gebaar wordt nu een gebaar voor anderen. In antwoord op de mislukte grijpbeweging van het kind ontstaat geen reactie van de kant van het voorwerp, maar van de kant van een ander persoon. De aanvankelijke betekenis wordt, op die manier, door anderen in de mislukte grijpbeweging gebracht. En pas later, op basis van het feit, dat de mislukte grijpbeweging door het kind al verbonden wordt met de hele objektieve situatie, begint het zelf zich tegenover deze beweging als tegenover een aanwijzing te gedragen (...) Het kind realiseert zich, op die manier, als laatste zijn gebaar (...) Op die manier, zou men kunnen zeggen, worden we via anderen onszelf en deze regel gaat niet alleen op voor de persoonlijkheid als geheel,

11 L.S. Vygotskij, 'Biogenetičeskij zakon', in: *Bol'saja Sovetskaja Enciklopedija*. Vol. 6, 1927, p. 275-279; L.S. Vygotskij, *Sobranie sočinenij III*, a.w., p. 30-31.

maar ook voor de geschiedenis van elke afzonderlijke functie (...) De betekenis van het woord bestaat aldus allereerst objectief voor anderen en begint pas later voor het kind zelf te bestaan.¹² Duidelijk blijkt uit dit citaat welk belang Vygotskij hecht aan de omgang (obšenie). De interpreterende volwassene speelt een belangrijke rol in de psychiese ontwikkeling van het kind.

Zeker is dat Vygotskij's visie op de kinderlijke ontwikkeling door Engels' fylogenetische theorie is beïnvloed. Het belang dat hij toekent aan tekens en omgang behoedt hem er echter voor Engels' theorie domweg te transporteren naar het vlak van de ontogenese. In de meeste geschriften legt Vygotskij de nadruk op de (talige) omgang. Deze ziet hij als de bron van de hogere psychiese functies. Uiteraard kent hij niet dat het kind ook prakties-manipulatief handelt, maar deze handelingen zijn volgens hem òf van het begin af aan ingebed in een talige kontekst òf worden later getransformeerd onder invloed van de talige ontwikkeling. Zag Engels dus de taal als een soort bijprodukt van het handelen, bij Vygotskij ligt dit anders. Het kind komt ter wereld in een omgeving van tekens en woorden. De volwassenen trachten onmiddellijk met behulp van deze tekens het kind te sturen. Het handelen verloopt van het begin af aan grotendeels in een kommunikatieve kontekst. Het interpreterende gedrag van de volwassene speelt een belangrijke rol in de kognitieve ontwikkeling van het kind.

De aktiviteitstheorie van Leont'ev en Gal'perin

In 1935 schrijft Leont'ev een artikel waarin hij op uiterst subtiele wijze afstand neemt van enige aspecten van Vygotskij's kultuurhistorische theorie. Het artikel handelt over de ontwikkeling van de spraak en kan met recht gezien worden als het manifest van de Charkovschool.¹³ Leont'ev vat eerst de resultaten van Vygotskij's onderzoek naar de spraak samen,¹⁴ waarbij hij de stellingen onderschrijft dat de woordbetekenis in de kinderlijke ontwikkeling kwalitatief verandert en dat deze veranderingen van groot belang zijn voor een juist begrip van de kinderlijke psyche. Vraagtekens zet hij achter de Vygotskiaanse bevindingen dat de

12 L.S. Vygotskij, *Sobranie sočinenij III*, a.w., p. 143-144.

13 R. van der Veer, M.H. van IJzendoorn, 'L.S. Vygotskij's Theory of the Higher Psychological Processes: Some Criticisms', in: *Human Development*, 1984, (in druk).

14 A.N. Leont'ev, 'Psichologičeskoe issledovanie rečij', in: A.N. Leont'ev, *Izbrannnye psichologičeskie proizvedenija. Tom I*. Moskou (Znanie) 1983, p. 65-75.

ontwikkeling van de woordbetekenis in de omgang verloopt en dat de omgang een proces is van wisselwerking tussen de onvolkomen spraak van het kind en de 'ideale' spraak van de volwassene. Hieruit zou zijns inziens de indruk kunnen ontstaan dat de ontwikkeling van de spraak verloopt *door de omgang en door de wisselwerking met de ideale spraak*. Gezien de centrale plaats van de spraak in de kinderlijke ontwikkeling zou dit uiteindelijk betekenen dat het bewustzijn van het kind niet bepaald wordt door de (materiële) werkelijkheid, maar door de (immateriële) omgang met volwassenen. Om zijn bezwaren tegen deze visie toe te lichten grijpt Leont'ev terug op de in de tweede paragraaf behandelde visie van Engels op de fylogense. Hij wijst erop dat het in de fylogense de arbeid was die als motor van alle veranderingen fungeerde. Door het ontstaan en de ontwikkeling van de arbeid veranderde de relatie van mens tot natuur. Deze relatie wordt van direkt tot 'bemiddeld'. In de aanvankelijke ongedifferentieerde natuur gaat de mens middelen, doelen en objekten onderscheiden. De aanvankelijk louter expressieve klanken worden nu tot woorden die naar een objekt verwijzen (tekens). Het is dus de veranderende praksis die aanleiding was tot het ontstaan en de ontwikkeling van het woord. Hierna beschrijft Leont'ev de overgang naar de kinderlijke ontwikkeling. 'Wanneer we deze stellingen naar het probleem van de ontwikkeling van de spraak in de ontogenese transponeren (maar, natuurlijk, niet mechanies), dan moeten we vaststellen dat ze principieel samenvallen met die these die we kunnen afleiden uit de theoretiese analyse van de konkreet-psychologiese feiten...'¹⁵ Met andere woorden, volgens Leont'ev wordt ook in de ontogenese het primaat van de arbeid of het handelen teruggevonden. De ontwikkeling van de spraak wordt, zo zegt hij, bepaald door de operaties, die achter het woord liggen. In de woordbetekenis is een systeem van operaties of handelingen gekrystalliseerd.¹⁶ Het is niet de interaktie met de volwassen spraak die de woordbetekenis doet veranderen, maar het feit dat hij of zij anders gaat handelen.

Leont'ev konkludeert dat de maatschappelijke aard van de kinderlijke psyche niet op de omgang berust, maar op het feit dat zijn of haar handelen 'voorwerpelijk' en 'bemiddeld' raakt. De omgang is slechts het proces waarin de handelingen plaatsvinden. Zo neemt Leont'ev afstand van Vygotskij's omgangsbegrip en verlegt hij het aksent naar het handelen. Enigszins gechargeerd zou men kunnen zeggen dat het aan Hegel ontleende, dialektiese omgangsbegrip moet wijken voor het meer materiële

15 Idem, p. 73.

16 Idem, p. 74.

arbeids- of handelingsbegrip van Engels. Eveneens zou men kunnen stellen dat Leont'ev een grotere korrespondentie tussen fylo- en ontogenese ziet dan Vygotskij. Toch is dit nog niet het hele verhaal. In Vygotskij's opvatting is ook een plaats voor het handelen (in de omgang). Hanteren Vygotskij en Leont'ev misschien een verschillend handelingsbegrip? Dit is vermoedelijk inderdaad het geval. Bij Leont'ev ligt vrij sterk de nadruk op het manipulatieve, materiële handelen met voorwerpen. Het is op grond van de 'praktiese generalisaties' van het kind dat de woordbetekenis (en dus uiteindelijk het bewustzijn) verandert.¹⁷ Ook in het werk van Gal'perin vinden we deze nadruk terug. In zijn onderwijsprogramma's laat hij de materiële handeling, als in de fylogeneese, vooraf gaan aan de verbale fase. De school van Meščerjakov gaat eveneens van het primaat van het handelen met objecten uit.¹⁸ Paradoxaal genoeg, zoals ook al door Vos werd opgemerkt, benadrukken de latere kultuurhistorische onderzoekers door deze stellingname een aspekt van de kinderlijke ontwikkeling, dat vooral door de veel gekritiseerde Piaget diepgaand onderzocht is. Vandaar dat in de inleiding gesteld kon worden dat het onderzoek van Leont'ev c.s. in bepaalde opzichten overeenkomt met Piagets onderzoek.

Enig empiries onderzoek

Ondanks de vele slagen die om de arm gehouden moeten worden vanwege het niet geheel consistente karakter van Vygotskij's werk en de vele nuanceringen die Leont'ev aanbrengt, kan gekonkludeerd worden dat er een aksentverschuiving heeft plaatsgevonden. De achtergronden van deze koerswijziging, namelijk de angst van 'idealisme' beschuldigd te worden is elders beschreven.¹⁹ Binnen de Charkovschool van Leont'ev, Gal'perin, e.a. legt men dus sterker de nadruk op het handelen met kultuurbepaalde voorwerpen.²⁰ Op zichzelf is dit handelen uiteraard van groot belang voor de kinderlijke ontwikkeling, maar het lijkt onjuist te veronderstellen dat al het psychies functioneren noodzakelijk een materiële, manipulatieve fase van handelen moet doorlopen. Een dergelijke interpretatie lijkt niet te verenigen met Vygotskij's hiervoor geschetste omgangsbegrip, noch met recent onderzoek. Ter illustratie hiervan kan het onderzoek uit de school van Bruner (die, zoals bekend, sterk door Vygotskij beïnvloed is) dienen.

17 Idem, p. 75.

18 K. Levitin, *One is Not Born a Personality*. Moskou (Progress) 1982, p. 236-237.

19 R. van der Veer, 'In Defence of Vygotskij', in: S. Bem, H. Rappard, W. van Hoorn (red.), *Proceedings of the 1983 Cheiron-Europe Conference*, 1984 (in druk).

20 R. van der Veer, M.H. van IJzendoorn, a.w.

Ten eerste blijkt uit onderzoek dat het voor een kind iets heel anders is met voorwerpen om te gaan, dan met mensen. Vrijwel vanaf de geboorte laat het kind zich kennen als een sociaal wezen, dat gericht is op contact met andere mensen en dat dit actief tracht te bewerkstelligen. Condon en Sander²¹ vonden dat kinderen al twintig minuten na de geboorte op een menselijke stem reageren. Uit analyses van filmbeelden blijkt dat baby's met lichaamsbewegingen reageren op een stem en dat het patroon van bewegingen verandert als er een andere stem hoorbaar wordt. Trevarthen²² en Brazelton en Tronick²³ vermelden dat de reacties van een baby op mensen duidelijk anders zijn dan tegenover voorwerpen. Bij konfrontaties met een voorwerp liggen de kinderen hier aandachtig naar te kijken, de lichaams- en gelaatsspieren zijn gespannen en het kind vermijdt afleidende bewegingen. Een dergelijke staat van intense en groeiende aandacht kan het kind wel twee minuten vasthouden, waarna een 'omschakeling' volgt en het kind zich van het voorwerp afwendt om te herstellen van de inspanningen. Fysiologische metingen (ademhaling, hartslag) bevestigen dit beeld. Heel anders is het gesteld met de baby als een van de ouders in beeld verschijnt. Dan zien we een rijkdom aan expressieve bewegingen, uitdrukkingen en vokalisaties. Trevarthen²⁴ konkludeert dat een kind van twee maanden in staat is heel anders te reageren op een levenloos voorwerp dan op de ouders en dat het vermogen tot communicatie veel meer ontwikkeld is dan enige andere vorm van handelen. Een jong kind blijkt al heel snel in staat te zijn tot en te streven naar communicatieve handelingen, naar omgang met anderen. Een belangrijke rol in de ontwikkeling van het kind wordt ook gespeeld door de interpretatie van de ouder. Kaye en Charney vermelden dat ouders de gedragingen van hun kind interpreteren alsof het een volwaardige partner in de preverbale of verbale omgang is. Dit aspect van de ouder-kind interactie wordt het kontrafaktuele of 'alsof' aspect genoemd. De ouders doen alsof het kind al in staat is zijn of haar beurten in een dialoog op zinvolle wijze te vervullen. Zij interpreteren de handelingen van hun kind als waren ze doelbewust. De volgende dialoog illustreert dit²⁵:

- 21 W.S. Condon, L.W. Sander, 'Neonate Movement is Synchronized with Adult Speech: Interactional Participation and Language Acquisition', in: *Science* 183, 1974; W.S. Condon, L.W. Sander, 'Synchrony Demonstrated between Movements of the Neonate and Adult Speech', in: *Child Development* 45, 1974, p. 456-462.
- 22 C. Trevarthen, 'The Foundations of Interpersonal and Cooperative Understanding in Infants', in: D.R. Olson (red.), *The Social Foundation of Language and Thought*. New York (Norton) 1980.
- 23 T.B. Brazelton, E. Tronick, 'Preverbal Communication between Mothers and Infants', in: D.R. Olson (red.), a.w.
- 24 C. Trevarthen, a.w., p. 317.

	(3 maanden)	
Ben je klaar?		
Ja? (neemt de fles weg)		
Nou, dat was lekker?		
	(7 maanden)	
Kijk, wat is dat?		
		(kijkt naar voorwerp)
Wat is dat?		
Nou, je dacht dat het weg was, is het niet?		
	(18 maanden)	
Wie is dat?		Pappa
Dat is pappa niet, dat is Dougall		
Zeg eens Dougall.		

Het is duidelijk dat de moeder aanvankelijk de beurten van het kind zelf invult. Zo kreëert zij de schijn van een dialoog, waarin zij aan de gedragingen van haar kind betekenis toekent. Door de feedback van de moeder leert het kind zelf ook de betekenis van zijn eigen gedragingen. Diverse onderzoekers²⁶ suggereren dat deze handelwijze van de ouder in de vorming van betekenissen en taalbeginselen bij het kind een grote rol speelt. Vooral Marková²⁷ maakt zich sterk voor deze zienswijze. In een overzicht van recente literatuur op dit gebied betoogt zij dat ouder-en kind alleen tot gelijklopende interpretaties van gedragingen kunnen komen doordat de ouders hun eigen interpretaties aan de baby toeschrijven ('adultomorphism' genoemd). Uiteindelijk realiseert de baby zich dat een zeker gedrag (lachen, trappelen) bij zijn of haar vader of moeder een zekere reactie oproept. Vanaf dat moment heeft de gedraging ook voor hem- of haarzelf betekenis. Marková: 'Het gebaar staat nu voor

- 25 K. Kaye, R. Charney, 'How Mothers Maintain "Dialogue" with Two-year-olds', in: D.R. Olson (red.), a.w., p. 277.
- 26 K. Kaye, R. Charney, a.w.; C. Trevarthen, a.w.; D.J. Wood, 'Teaching the Young Child: Some Relationships between Social Interaction, Language and Thought', in: D.R. Olson (red.), a.w.; I. Marková, *Paradigms, Thought, and Language*. Chichester (Wiley) 1982; J. Bruner, a.w.
- 27 I. Marková, a.w.

een bepaald idee in zijn bewustzijn en het oorspronkelijk niet-signifikante gebaar wordt significant.²⁸ De gedraging roept nu zowel bij de baby als bij de ouder dezelfde interpretatie op.

Het kind is dus al zeer vroeg op communicatie gericht. Het communicatieve handelen (lachen, volgen van de ogen enzovoort) is sterker ontwikkeld dan andere vormen van handelen en het kontrafaktuele interpretatieve gedrag van de volwassenen vervult in de omgang een belangrijke rol. Frappant is dat de op pagina 344-345 geciteerde passage van Vygotskij over het ontstaan van het aanwijzende gebaar het 'alsof'-karakter van de kinderlijke omgang ook al verwoordt. De ouder interpreteert de grijpbeweging van het kind als een aanwijzend gebaar en daardoor kan het uiteindelijk tot een aanwijzend gebaar worden. Het ziet er naar uit dat in de omgang van het zeer jonge kind met de ouder dit soort mechanismen een belangrijke rol spelen. De in de school van Bruner gevonden resultaten sluiten goed aan bij Vygotskij's omgangsbegrip.

Konklusie

Met de in het voorgaande weergegeven onderzoeksresultaten is uiteraard de theoretiese discussie niet afgesloten. Zij wijzen erop dat Vygotskij's aan Hegel ontleende omgangsbegrip niet zonder meer naar het tweede plan verschoven kan worden ten gunste van een meer 'materiële' handelings-theorie. Zijn omgangsbegrip lijkt goed te sporen met recent ontwikkelingspsychologies onderzoek uit de school van Bruner.²⁹ Vooral het zeer jonge kind lijkt op de omgang aangewezen en gericht te zijn. Het door Leont'ev en Gal'perin enerzijds en door Piaget anderzijds benadrukte manipulatieve handelen speelt ongetwijfeld een belangrijke rol in de psychomotoriese ontwikkeling van het kind, maar mag niet als enige of voornaamste faktor naar voren geschoven worden. Ook het hier niet besproken onderzoek van Wertsch³⁰ pleit tegen een dergelijke opvatting. Wij konkluderen dus dat al

28 I. Marková, a.w.

29 R. van der Veer, 'Similarities between the Theories of G.H. Mead and L.S. Vygotskij: An Explanation', a.w.

30 J.V. Wertsch, 'The Social Interactional Origins of Metacognition'. Paper presented at the Biennial Meeting of the Society for Research in Child Development, San Francisco, 15-18 maart 1979; J.V. Wertsch, 'Adult-Child Interaction as a Source of Self-regulation in Children', in: S.R. Yussen (red.), *The Development of Reflection*. New York (Academic Press) 1981; J.V. Wertsch, 'The Role of Semiosis in L.S. Vygotskij's Theory of Human Cognition', in: B. Bain, (red.), *The Sociogenesis of Language and Human Conduct*. New York (Plenum Press) 1982.

in 1935 door auteurs uit de Charkovschool afstand werd genomen van Vygotskij's oorspronkelijke cultuurhistorische theorie. Een positief gevolg van deze aksentverschuiving was dat meer aandacht werd besteed aan het belang van het handelen met cultuurbepaalde voorwerpen voor de psychiese ontwikkeling. Een negatief gevolg zou kunnen zijn dat de categorie van het manipulatieve handelen als motor van de psychiese ontwikkeling te zeer benadrukt wordt. Een teruggrijpen op Vygotskij's omgangsbegrip kan deze ontwikkeling mogelijk voorkomen. Het onderzoek uit de school van Bruner is een veelbelovende stap in deze richting.